

Катя Зографова

**ЖЕНИТЕ В АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ
ОТ „АМАЗОНКИТЕ“ ДО НОВОМЪЧЕНИЦИТЕ**

София, 2011

**Книгата е част от подготвяния в издателство
„Изток-Запад“ II том от
„Многоликата българка.
Забележителни жени от древността до наши дни“**

**Посветена е на 135-годишнината
от Априлското въстание 1876**

Рецензенти:

проф. д.и.н Илия Тодев

проф. д.ф.н Милко Петров

Редактор:

д-р Атанас Шопов

На корицата са използвани снимка на Райна Княгиня с възстановеното от нея главно въстаническо знаме, фото Иван А. Карастоянов, както и пощенска картичка „Останки от 1876“. Старата църква в с. Батак

© Катя Зографова, автор, 2011

© Издателство „Изток-Запад“, 2011

ISBN 978-954-321-925-4

КАТЯ ЗОГРАФОВА

**ЖЕНИТЕ
В АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ**

ОТ „АМАЗОНКИТЕ“ ДО НОВОМЪЧЕНИЦИТЕ

ЖЕНИТЕ В АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ ОТ „АМАЗОНКИТЕ“ ДО НОВОМЪЧЕНИЦИТЕ

Не се ръководих от никакви авторитети и правила: святата истина ми бе знамето.

Захарий Стоянов

На страниците на христоматийната литература и историография женските присъствия в страшната 1876 не са открити фигури, а най-често мимолетни споменавания или призрачни силуети. Наистина, преди да пукне първата пушка и да бъде написано кървавото писмо, срещаме хиперболични допускания за включването на жени в предстоящото въстание, изречени с неакадемично-родолюбив тон от проф. Марин Дринов, по това време извън България: „Твърде интересно е, а още повече и твърде радостно за нас е, че и самият женски пол взема участие в туй движение. Бае Иван [Джуджев¹] ми приказва, че от селото Мечка са молили панагюрския център до 20 моми, прави амазонки, да ги приемат и те с тях да воюват. Туй им се е дозволило, и в употреблението на пушка са доста вещи. Мога да вярвам, че техният пример са последвали и много други такива исполинки, които нашият балкан има доста много“. Наистина мечени се държат най-мъжки в бойните действия,

¹ Иван Джуджев е съгражданин на учения и член на панагюрския революционен комитет. Цит. по Сб. Априлско въстание 1876 г. С. 1987, т. 1, с.491, док.433.

но в юнашката им група „исполинки“ не забелязваме... Поне регистрирани от летописците-участници в събитията или от хроникьорите по горещите им следи. Нещо повече, Стоян Костурков в книжката си „Заклинанието на с. Мечка“ ни е оставил обезсърчаващ преразказ на речта на Бенковски в църквата, където се е стекло населението и със сигурност присъстват „правите амазонки“: „...Народната сватба не е за жени, защото вместо вино човешка кръв ще се пие. Който не е достоен за бой, нека бяга от нас. На страхливите ще се отреди да бавят децата и вместо пушка ще им дадем бабешка хурка, а вместо сабля – вретено...“ Тук антитезата юначество – страх е изцяло в опозицията „мъжко“ – „женско“. Но дали Бенковски, обявил жена за Знаменоска на бунта вместо мъжествения Крайчо Самоходов, би могъл да изрече подобни думи, или те са плод на предразсъдъците на автора?²

Макар и с късна дата, от мрака на историята изплуват сенките на титанични духом жени, не само сподвижнички в приготовленията, но и решени да държат оръжие и да пролеят кръв за националната кауза. Апостолите са мислели за тази следваща стъпка в приобщаването на жените. В този смисъл символичен е подаръкът на Тодор Каблешков към любимата му, учителката Мария Българова – малки ножички, с които да ушие знаме или да си пререже вените, ако попадне в турски ръце³... Очевидно великият копривщенец е очаквал тя да е готова на самоубийство, да бъде негов женски двойник! Но Мария си заминава за Сопот, пътищата им се разделят и биографията ѝ остава неписана в кървавата хроника на въстанието...

Разполагаме обаче с няколко панагюрски сюжета, които свидетелстват за женска героика. Мина Балиндрекова разказва през 1902 г. за трагическата отбрана на дома им и гибелта на съпруга ѝ хаджи Стоян, наречен от изследователите „па-

² Изданието е на Младежко дружество „Юноша“, Т.- Пазарджик, 1897, с. 24.

³ Каблешкова, Р. Апостолът от Копривщица. 2001.

нагюрският Балканджи Йово“⁴... Нейното съучастие е не само трогателно –беспомощният акт да хвърля червен пипер връз аскера, докато той ги обсипва с куршуми, но и в храбростта ѝ да остане докрай в невъзможната съпротива на хаджията, споделено лапидарно: „Аз му пълнех пищовите“. Подобно е женското участие и при защитата на още няколко панагюрски къщи –крепости, например в Дудековата (част от ансамбъла на днешния Исторически музей на града), където в леенето на куршуми се включва и Нена Дудекова... Чудно е защо потресаващият мемоар на Мина Балиндрекова е останал извън популярните страници на историята⁵? Ето прочее фрагмент от него: „Турците разбиха портата и навлязоха в двора. Стоян стреля и удари един, след това втори турчин. Аз му пълнех пищовите. Един куршум улучи Стоян в лявата страна. Няколко души навлязоха в стаята и се започна борба с ръце и ножове. Един замахна и отсече лявата ръка на Стоян. Той продължаваше да се бори. Друг замахна и му разсече челото. Стоян успя ...да излезе на двора. Там един турчин му отсече главата и я хвърли...“ Разказът секва дотук, без продължение, което да повествува за собствената участ на юначната жена... Вероятно Мина Балиндрекова е считала, че то не си заслужава?!

Що се отнася до писателите –потомци на местата на стоицизма като Перушица, те са дълбоко мотивирани в патосните си зарисовки. Ще посоча книгата на проф. д-р Константин Гълъбов, известният германист, още повече със страстния си слог той напомня Марин Дринов: „Кой с пушка, кой с коса, кой с брадва, мъжете започват да се стичат към укрепленията, а някои моми и жени отрязват косите си, обличат мъжки дрехи и грабват оръжие да помагат на въстаниците. Дори стари баби се обличат като мъже и свалят кросната от становеите си, за да се бият с тях. Какво величие на духа!“⁶ Бих добавила – и

⁴ Керкенаков, Г. Сценарий за историческата възстановка „Отбраната на Панагюрище“, 1.V.2011.

⁵ Няма го например в обеиместия мемоарен сб. Април 1876. С., 1987.

⁶ „Въстанието в героична Перушица“. Народна просвета. С., 1965, с. 109.

какво лудо преображение на бабите в юнаци, на кросната – в новоизобретени женски оръжия... Всъщност и овладяната в тона си историческа наука изброява няколко млади перушечки с доказано поведение на амазонки в подстъпите на храма „Св. Атанасий“, последното убежище на „черните жътвари“: „Пред църквата излизали ратници, между които и една жена с пушка в ръка, за да не допусне спогодба с врага. [...] Излезли и други. Между тях две девойки – Ана Райкова и Лика Стоянова. Със саби в ръцете те се хвърлили срещу черкезите и низамите. Паднали мъртви, но с оръжие в ръка.“⁷ Боркини, неразличими от мъжете, някои от тях също облечени в мъжки дрехи, срещаме и на други няколко огневи точки на бунта – в Брацигово, в Троянския балкан. Но трябва да ги извадим на виделина, да се вчетем в заглъхналите редове и междуредия на съхранените документални свидетелства. И да се замислим дали да не потърсим по-автентично сравнение за женската героика, освен с прословутите амазонки, идещо например от дълбините на древната ни българска история?..

След смазването на въстанието, когато се отлага трайната памет за него, като че ли в мотива за насилените момичета, за майките, чиито деца садистично са убити пред очите им, в съпреживяването на поруганото крехко женско тяло, намира най-изразителното си въплъщение самото чувство за разгрома.

И все пак именно на фона на поголовното осквернение още повече се извисяват женски персонажи като този на Знаменоската. Показателно е, че той търси изказа на монументалното дори в масовата култура, в артефактите, които обикновено подминаваме, когато мислим за високите пространства на подвига. В една от най-тиражираните юбилейни пощенски картички, емисия послучай 25 –годишнината на въстанието, Райна Княгиня е наречена „геройка“ – в сякаш еднократно и специално изкован за нея женски род на думата... В онези времена това не е звучало смешно, а е стояло по-

⁷ Митев, Й. История на Априлското въстание 1876. С., 1988. Т. 2., с. 235.

четно до титлата „апостолка“, с която единствено прославената панагюрка е била удостоявана⁸. Чест ѝ прави, че тя самата съхранява гордата си скромност, както личи в отговора ѝ на патетичното приветстване от населението, излязло да я посрещне извън града по време на тържествата за споменатата годишнина, в която салтанати очакват самия княз Фердинанд и др... Когато учителката Екатерина Балтова я сравнява в словото си със Св. Женевиева и Жана д'Арк, Княгинята простичко отсича: „Сърдечно благодаря, но чудно ми е, защо ми се устройва такова царско посрещане. Подвиг не съм извършила, чудо не съм сторила. Изпълнила съм само един скромен дълг на българка и панагюрка.“⁹

Нека се вгледаме в саморъчните спомени и на Цвета Зографска, останала в сянката на своята съгражданка, възпята в популярната и до днес песен за Райна Попгергьова. Ще осъзнаем, че „Иванчовица“, освен дете също е шила знамена заедно със съпруга си, зограф и съзаклятник, проявява велика женска солидарност към окаяната си по-млада посестрима, с която са затворени в обща килия в Пловдив. Благодарение на Цвета, Княгинята остава жива¹⁰... Ето свидетелството: „Намери се поручител. Пуснаха ме и качиха ме консулите в колесница [талига]. Дадоха ме на хана. Донесоха постилки, завивки, нахраниха ме и повикаха доктор – същия, който 2 пъти ме [е] свестявал в темницата. Аз изказах всичко на доктора, как Райка ме стисна за шията и ми каза: „Иванчовице, сестрице, още една нощ да остана в тая мокра изба, няма да осъмна ...без тебе“. [...] Тогава рекох: „Докторе, дайте рапорт да пуснат Райка, че после ме лекувайте.“¹¹ Болезнено-драматично звучат думите на Зографката и ги приемаме за меродавни, въпреки

⁸ Кинкел, М. Женската помощ в Априлското въстание. В. „Априлска епопея“, брой единствен, С., май 1938. Изд. Пещерската околийска студентска корпорация „Родопски възход“, ред- Стоян Баров.

⁹ „Биографични бележки на Екатерина Спасова Балтова“. С., 1961.

¹⁰ Сб. Април 1876. БП. С., 1987, с. 343. Спомените на Цвета Зографска отсъстват в първото издание на сб. «Април 1876», БП., 1976.

¹¹ Сб. Април 1876. Спомени. БП. С., 1987, с.343.

значителните различия с фолклорната версия на случилото се (песента „Райна в тъмница“ възпява гранитната твърдост на Княгинята¹²):

*Де се е чуло, видяло
мома в тъмница да седи,
както е Райна седяла
до три дни и три месеца.
Турчин на Райна думаше:
– Райке ле, тъмничарко ле,
мъчно ли ти е или не?
Оти се, Райке, не склониш
турска кралица да станеш?
Райкини очи пресъхнале,
сълзица те не проронват,
Райкини уста от камък,
думица те не продумват.*

В един от документалните записи за Княгинята откриваме потвърждение на мемоарните редове на Зографката, които описват психофизическото състояние на „тъмничарката“ не като стоическо, а като свъхпределно: „В най-плачевно затворническо положение, с тифузна треска, тя била съсипана телесно, а и духом не хвърчала вече. Един ден я повикват 12 –ти път вече при пашата, и то защо? Един бей, млад хубавец, турчин, искал, предлагал ѝ с най-нежни думи да му стане жена и да се покръсти (т. е. да приеме исляма).

Ала при всичката си болест тя го изругала и презглава се изсмяла.“¹³

Уви, някои от истинните проявления на славните българки ще останат завинаги в невъзвратимото мълчание на историята, други са споменати еднократно¹⁴ и тънат в забрава,

¹² Сб. Народни песни от Панагюрище. Съставител Невяна Кацарева. 2002, с. 216.

¹³ Из биографичните бележки за Райна Княгиня. – НБКМ-БИА, а 8537, л.31. Цит по: Петров, П. По следите на насилието. Т. II, С. 1988.

¹⁴ Така е в случая с Лаза Богданова, спомената само у Бойчо (Горанов, Ангел). Въстанието и клането в Батак. С., 1991 (фототипно издание).

трети изплуват обидно късно и само заради това изглеждат „юбилейно“ привнесени...

Има и друго. Мъжките деяния са по-директни, по-явни, положени в един почти двуполюсен модел на героизъм – предателство, затова и по-лесни за изследване. Струва ми се, че проявленията на жените се вписват в повече и по-непредвидими поведенчески модели. Описанието им е в пъти по-сложно, по-опосредствано, затова пък и по-интересно като тълкувателски хоризонт. Класически пример е фигурата на Знаменоската. За да бъде положена безпроблемно в героическия канон, биографията ѝ е редактирана в цялостната си мъчителна и все пак възвисяваща хроника. Премълчава се фактът, недвусмислено присъстващ в дълги години неиздадените мемоари на нейния близък родственик Стоян Костурков, както и в репортажите на Макгахан, че и Райна Футекова е била изнасилена заедно с другите хубави панагюрки. Това обстоятелство е изглеждало недопустимо унижително за Княгинята на въстанието. От дистанцията на времето обаче грозният акт, начало на поредица тежки и гнусни изпитания, които младата учителка преживява по време на следствието и затворническият ад, разкрива истинската душевна сила за надмогване на „ужасите в България“. И тъкмо тя я превръща в емблематичен образец за неподозираниите психофизически депа на възрожденската българка! Именно заради това правдивият документален разказ за Княгинята стана един от първите очерци в книгата ми „Многоликата българка. Забележителни жени от Възраждането до наши дни“ през 2006...

Стоицизмът на панагюрката я извисява над посестримите ѝ знамевезки от всички краища на България: Мария Ганева, ушила карловското знаме, с което всъщност е вдигнато въстанието в Панагюрище; монахинята Евлампия Векилова, „авторка“ на копривщенското знаме; учителката Ана Гиздова от Брацигово; баба Неделя Петкова и дъщеря ѝ Станислава, изведали знамето за въстанието в Македония. Инак и биографията на една Гана Найденова би могла да се превърне в легендарен разказ, да не бе бягството на финала на яркото ѝ участие в подготовката на въстанието... Учителката, ушила знамето на

клисурските въстаници, е родена в Сопот точно преди 160 години. Членовете на комитета я считат способна „да пази тайната“, нещо повече – братя Караджови викат свещеника и я заклеват пред честния кръст и Евангелието да служи „вярно за свободата на милото отечество“ и да „стъпи в смъртта“ заедно с тях... Следва невъобразим диалог между новозаклетата „сестра“ и поборниците, в който тя визира себе си в ролята на знаменосец: „Как не бях момче, много има да ви услужа, да взема знаме в ръка и тъй да река: „О, лев български, събуди се от дълбокия сън, силно провикни се от Балкана вѐн...“[...] Братята извикаха: „Да живееш, како Гано; вий сте пълна с народност; ний ще ви накараме да заслужиш, колко един момък.“¹⁵

Ако се опитаме да изброим примерните исторически роли, отредени на жените в Априлското въстание, ще се убедим на практика колко разнолики са те:

- ✦ жертви;
- ✦ участнички в подготовката на бунта;
- ✦ знамевезки;
- ✦ знаменоска;
- ✦ съзаклятнички;
- ✦ участнички в защитата на селищата си;
- ✦ парламентьорки;
- ✦ самоубийци;
- ✦ участнички в чети;
- ✦ укривателки на въстаници;
- ✦ спасителка на град;
- ✦ свидетелки и обвинителки на жестокостите и техните извършители;
- ✦ издирвачки на отвлечени.

¹⁵ Найденова, Г. Автобиография. В: Сб. 1876. С., 1987, с. 213.